

Οι άγιοι επίσκοποι Αμαθούντος Μνημόνιος και Τύχων

/ [Ορθόδοξες Προβολές](#)

Του Αρχιμανδρίτη π. Φωτίου Ιωακείμ

Ἡ περιώνυμη πόλη τῆς Ἀμαθοῦντος, τῆς ὁποίας τὰ ἐκτεταμένα κατάλοιπα καὶ ἑρείπια ἀπλώνονται σήμερα στὴ νότια ἀκτὴ τῆς Κύπρου καὶ περὶ τὰ δέκα χιλιόμετρα ἀνατολικά τῆς πόλεως Λεμεσοῦ, ὑπῆρξε, ὡς γνωστόν, μία ἀπὸ τὶς δεκατέσσερις ἐπισκοπὲς τῆς χριστιανικῆς νήσου, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζονται ὁργανωμένες καὶ λειτουργοῦσες ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ τετάρτου αἰῶνα.

Σὲ ἀκμὴ βρισκόταν μέχρι καὶ τὸν ἑβδομο αἰῶνα, ὁπότεν καταστρέφεται κατὰ τὶς πρῶτες ἀραβικὲς ἐπιδρομὲς¹, καὶ φαίνεται πὼς τότε χάνει καὶ τοὺς περισσότερους κατοίκους της. Ὡστόσο ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται ἡ ἐπισκοπικὴ ἔδρα Ἀμαθοῦντος μέχρι καὶ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας στὴν Κύπρο (12ος αἰ.), ἄνκαι ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνα φαίνεται πὼς ἡ πόλη ἐγκαταλείπεται ὀριστικὰ καὶ ἐρημώνεται, ἐνῶ στὴ θέση της ἀναπτύσσεται ἡ παρακείμενη

Νεάπολις-Λεμεσός, ἡ ὁποία ἀποτελέσσε καὶ τὴ φυσικὴ διάδοχό της². Προφανῶς ἡ ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος μεταφέρεται ἀπὸ τὸν 8ο αἰῶνα σὲ πλησιόχωρη κατάλληλη τοποθεσία.

Τὰ ὅρια τῆς διοικητικῆς καὶ συνάμα ἐπισκοπικῆς βυζαντινῆς περιφέρειας Ἀμαθοῦντος δὲν μᾶς εἶναι σήμερα ἐπακριβῶς γνωστά. Ἀσφαλῶς, πρὸς τὰ δυτικὰ ὁριοθετεῖτο ἀπὸ τὴ γειτνιάζουσα ἐπισκοπὴ Νεαπόλεως, στὰ βόρεια ἀπ' αὐτὴν τῆς Ταμασοῦ, ἐνῶ στὰ ἀνατολικά ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ Κιτίου. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Κυπρίου στὴν καταγωγὴ ὁσίου Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου, πρὸς τὰ ἀνατολικά ἡ περιφέρεια Ἀμαθοῦντος ἐκτεινόταν μέχρι τουλάχιστον καὶ τὸ (ἐρειπωμένο σήμερα) χωριὸ Πεντάσχοινο³, καὶ ἄρα (πρὸς τὰ βόρεια) μέχρι καὶ τὴν Κοφίνου.

Ἡ ἀρχαία αὕτὴ πόλη τῆς Ἀμαθοῦντος κλείστηκε ἀπὸ πλειάδα ἀγίων ἐπισκόπων, ὁσίων καὶ μαρτύρων. Στὸ παρὸν θὰ ἀναφερθοῦμε μὲ συντομία στοὺς δύο παλαιότερους γνωστούς της ἀγίους ἐπισκόπους, τοὺς Μνημόνιο καὶ Τύχωνα, οἱ ὁποῖοι συνεορτάζουν στὶς 16 Ἰουνίου.

Ὁ ἅγιος Μνημόνιος, ἐπίσκοπος Ἀμαθοῦντος (4ος αἰώνας [α' ἡμισυ-γ' τέταρτο])⁴

Ὑπῆρξε προφανῶς Κύπριος στὴν καταγωγὴ καὶ ἄκμασε κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα. Αὐτὸς χειροτόνησε καὶ τὸν ἅγιο Τύχωνα σὲ διάκονο τῆς Ἐκκλησίας Ἀμαθοῦντος γιὰ τὸν ἐνάρετο βίο του, καὶ ἀνέθεσε σ' αὐτὸν τὴ διαχείριση τῶν πραγμάτων τῆς ἐπισκοπῆς. Ὁ δὲ ἱερὸς Τύχων μὲ τὴ διδασκαλία καὶ νοουθεσία του ἐπέστρεφε πολλοὺς Ἰουδαίους καὶ εἰδωλολάτρες στὴν ἀληθινὴ Πίστη καὶ θεογνωσία, προσφέροντάς τους στὸν ἀγιώτατο Μνημόνιο, ὁ ὁποῖος καὶ τοὺς καταξίωνε τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος. Μετὰ τὴ μακαρία τελευτὴ τοῦ Μνημονίου, τὸν διαδέχθηκε στὴν προεδρίᾳ τῆς ἐπισκοπῆς ὁ θεοφόρος Τύχων. Ὁ Μνημόνιος συναριθμεῖται στὴ χορεία τῶν Κυπρίων ἀγίων καὶ ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς χρονογράφους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους φέρεται συνεορταζόμενος μὲ τὸν διάδοχό του ἅγιο Τύχωνα στὶς 16 Ἰουνίου.

Ὁ ἅγιος Τύχων, ἐπίσκοπος Ἀμαθοῦντος, ὁ θαυματουργὸς (4ος αἰ. [β' ἡμισυ, μετὰ τὸ 367-;(πρὶν τὸ 400)])⁵

Ὁ περιώνυμος ἅγιος Τύχων καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀμαθοῦντα τῆς Κύπρου, ἄκμασε δὲ κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα. Οἱ φιλόχριστοι γονεῖς του τὸν ἀφιέρωσαν στὸν Θεό, ἐνῶ ἀκόμη βρισκόταν σὲ μικρὴ ἡλικία. Ἀφοῦ ὁ ἅγιος μελέτησε ἀρκετὰ τὰ ἱερὰ γράμματα, χειροθετήθηκε ἀπὸ τὸν τότε ἐπίσκοπο Ἀμαθοῦντος ἀγιώτατο Μνημόνιο ἀναγνώστης τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πατέρας τοῦ Τύχωνα ἦταν ἀρτοποιός, καὶ τοῦ ἀνέθετε τὴν πώληση τῶν ἄρτων. Ἀλλ' ὁ εὐλογημένος νέος, ἔχοντας θερμὴ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα του στὸν Θεό, διένειμε τὶς εἰσπράξεις τῆς πωλήσεως ὡς

έλεημοσύνη στους πτωχούς. Τοῦτο σὰν γνώρισε ὁ πατέρας του, πολὺ λυπήθηκε καὶ ταραχθήκε. Ὁ Τύχων ὅμως τὸν καταπράυνε, καὶ τὸν διαβεβαίωσε ὅτι δάνειζε τοὺς ἄρτους στὸν Θεό, μὲ τὸν Ὅποῖο εἶχε συμφωνία ὅτι θὰ λάμβανε ἑκατονταπλάσια τῶν ὧσων ἔδινε. Καὶ ἀληθινά, πηγαίνοντας ὁ Τύχων μὲ τὸν πατέρα του στὴν ἀποθήκη τοῦ σιταριοῦ, τὴ βρῆκαν ὑπερπλήρη, ἄνκαι προηγουμένως ἦταν σχεδὸν κενή! Μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ πατέρα του, παρέμεινε ὁ νέος μὲ τὴ θεοφιλή του μητέρα καί, ἀφοῦ πώλησε τὴν περιουσία ποὺ τοῦ ἀνῆκε, ἔδωσε τὰ χρήματα τοὺς πτωχοῦς. Ὁ ἐπίσκοπος Μνημόνιος, γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ δεξιότητά του σὲ ὅλα, τὸν χειροτόνησε κατόπιν διάκονο, καθιστώντας τὸν καὶ ἐκκλησιέκδικο. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴ τοῦ Μνημονίου, μὲ τὴν κοινὴ ψῆφο κλήρου καὶ λαοῦ, χειροτονεῖται ὁ Τύχων ἐπίσκοπος Ἀμαθοῦντος ἀπὸ τὸν τότε ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου ἅγιον Ἐπιφάνιον τὸν Μέγα.

Ἐκτοτε ὁ ἅγιος κατέβαλε ἰδιαίτερα μεγάλους ἀγῶνες γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας του, ἐπιτυγχάνοντας μὲ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου του τὴν ἐπιστροφὴ πολλῶν ἀπίστων στὸν Χριστό. Ὅμως δύο ἀμετανόητοι εἰδωολάτρες, Καλύκιος καὶ Κλεοπάτρα ὀνομαζόμενοι, φθονώντας τὸ ἱεραποστολικὸ τοῦ ἔργο, τὸν συκοφάντησαν στὸν ἄρχοντα τῆς Ἀμαθοῦντος. Κατὰ τὴν θεόπνευστη ἐνώπιον τοῦ ἄρχοντα ἀπολογία τοῦ ὁ Τύχων, ὅχι μόνον κατέρριψε πανηγυρικὰ τὶς συκοφαντίες, ἀλλὰ καὶ τόσο λαμπρὰ δημηγόρησε ὑπὲρ τῆς εὐαγγελικῆς ἀλήθειας, ὥστε ἐφείλκυσε τὸν ἄρχοντα στὴν Πίστιν τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν ἀπέλυσε μὲ τιμὴ καὶ θαυμασμό, ἀποδιώκοντας μὲ ὕβρεις τοὺς κατηγοροῦς του! Μὲ τὴν καθαρότητα λοιπὸν τῆς πολιτείας του καὶ τὸν ἀσκητικὸ τοῦ βίου, ὁ ἅγιος ἔλαβε πλούσια τὴ Χάρη τῶν θαυμάτων: Δίωκε δαιμόνια καὶ θεράπευε πάθη ἀνιάτα ψυχῶν καὶ σωμάτων, ἀποκτώντας ἐπάξια τὴν προσωνυμίαν τοῦ θαυματουργοῦ.

Ὅταν προγνώρισε ἐκ Θεοῦ τὴν κοίμησίν του, γιὰ νὰ μὴ λυπήσῃ τὸ ποίμνιόν του, τὴ φανέρωσε συμβολικὰ μὲ μιὰ μεγάλη θαυματουργία, ποὺ ἔμελλε νὰ μεγαλύνῃ τὴν μνήμη του τοὺς αἰῶνες. Μεταβαίνοντας δηλαδὴ σὲ ἀγρὸ τῆς ἐπισκοπῆς του, ποὺ ἐκαλεῖτο Ἀμπελών, γιὰ νὰ εὐλογῇ καὶ τοὺς ἀγρότες ποὺ φυτεύανε ἀμπέλους, πῆρε μίαν παραπεταμένη ξηραμένη κληματίδα καί, ἀφοῦ προσευχήθηκε στὸν Χριστό, τοῦ ζήτησε νὰ δώσῃ σ' αὐτὴν τέσσερις εὐλογίες: ἱκμάδα ζωῆς, εὐφορία καρπῶν, γλυκύτητα σταφυλιῶν καὶ πρῶιμη βλάστηση. Τότε, ἀφοῦ φύτευσε μὲ τὰ χέρια του τὴν κληματίδα, προφήτευσεν τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν σ' αὐτήν, καὶ ὅτι αὐτὰ θὰ συνέβαιναν μετὰ τὴν κοίμησίν του, γιὰ νὰ τὸν ἐνθυμοῦνται οἱ πιστοί. Τρεῖς ἡμέρες πρὶν τὸ τέλος του, ἤκουσε φωνὴν θείαν νὰ τὸν καλεῖ στὰ οὐράνια βασίλεια. Ἀφοῦ λοιπὸν παρηγόρησε καταλλήλως τὴν μητέρα του, ἣ ὁποία ζοῦσε ἀκόμη, καὶ ἀφοῦ ἀπεύθυνε τὶς τελευταῖες παραινέσεις στὸν κλῆρο καὶ λαὸν του, ποὺ συνάθροισεν πρὸς τοῦτο, ἀνεπαύθη ἐν Κυρίῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα⁶.

Τὸ ἱερό του σῶμα κατατέθηκε ἀπὸ τοὺς προστρέξαντες ἀρχιερεῖς, κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀμαθοῦντος (κοιμητηριακῆς βασιλικῆς τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰώνα), ὁ ὁποῖος, λίγο ἀργότερα (β' μισθὸ τοῦ 5ου αἰώνα), ἐπεκτάθηκε καὶ ἀφιερώθηκε στὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Τύχωνος. Πολλὰ δὲ θαύματα τέλεσε ὁ Κύριος μὲ τὴ μεσιτεία του καὶ μετὰ τὴν κοίμησή του σὲ ὅσους προσέτρεχαν μὲ πίστη σ' αὐτόν, καθὼς ἐξιστορεῖ ὁ κατὰ πλάτος Βίος του, ἔργο τοῦ συμπολίτη του καὶ κορυφαίου ἱεράρχη, ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, ὁ ὁποῖος ἐπίσης τάφηκε κατὰ τὸ 619 μ.Χ. στὸν πιὸ πάνω ναὸ τοῦ Ἁγίου Τύχωνος ⁷.

Μοναδικὸ ὑπερφυῆς σημεῖο, ὅπως καὶ πιὸ πάνω ἀναφέρθηκε, ὑπῆρξε τὸ σχετικὸ μὲ τὴ θαυματουργὸ του ἄμπελο, ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε φυτεύσει. Κάθε χρόνο, κατὰ τὴν προφητεία του, ὠρίμαζε τὰ γλυκύτατα σταφύλια τῆς κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης του (16 Ἰουνίου) καὶ κατὰ τὴ διάρκεια μάλιστα τῆς θείας Λειτουργίας πρὸς τιμὴν του στὴν Ἀμαθοῦντα (ἀνεξήγητο λογικὰ γεγονὸς ἢ τόση πρωιμότητα!), τὰ ὁποῖα καὶ προσφέρονταν στὸ θυσιαστήριο, κατόπιν δὲ πρὸς τοὺς πιστοὺς χάριν εὐλογίας, καὶ τελοῦνταν τότε πολλὰ θαύματα.

Ὁ ἅγιος Τύχων, ἴσως καὶ γιὰ τὸ ἐξαίσιο τοῦτο θαυματουργήμα, κατέστη ὁ κατεξοχὴν πολιοῦχος τῆς Ἀμαθοῦντος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ὁσία του μορφή, περιβαλλόμενη ἀπὸ τὴ θαυματουργή του ἄμπελο, δίκην πνευματικοῦ «λογοτύπου», κοσμεῖ μολύβδινες σφραγίδες διαδόχων του ἐπισκόπων, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας Ἀμαθούντων (σήμερα εἶναι γνωστὰ σχετικὰ δείγματα τοῦ 7ου αἰώνα) ⁸.

Ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω, ἐρειπωμένου σήμερα, ναοῦ τοῦ στὴν ἀρχαία Ἀμαθοῦντα, ποὺ ἔχει ἤδη ἀνασκαφεῖ, σώζεται καὶ ἄλλος παλαιός, ἐπίσης ἐρειπωμένος, κοντὰ στὸ χωριὸ Ἄρμου τῆς Πάφου. Τὸ ὄνομά του φέρει καὶ τὸ πλησίον τῆς Ἀμαθοῦντος χωριό.

Ἀσματικὴ Ἀκολουθία σ' αὐτόν συνέθεσαν οἱ λόγιοι ἅγιοι τοῦ 9ου αἰώνα Θεοφάνης ἐπίσκοπος Νικαίας ὁ Γραπτὸς καὶ Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Ἡ μνήμη του τελεῖται στὶς 16 Ἰουνίου.

¹ Ἐσφαλμένα λοιπὸν καὶ ἀνιστόρητα κρίνονται ἐνόψει τῶν προσφάτων πορισμάτων τῶν ἐκεῖ ἀνασκαφῶν τὰ ἀπὸ τοῦ μεσαίωνα καὶ ἐφεξῆς πολλαχοῦ ἀναφερόμενα, ὅτι ἡ πόλη ἄκμαζε μέχρι καὶ τὸ 1191 μ.Χ., ὅποταν καταλήφθηκε καὶ καταστράφηκε ἀπὸ τὸν βασιλιὰ Ριχάρδο Λεοντόκαρδο (βλ. Ὁδηγὸς Ἀμαθοῦντος, (ἐκδ.) Πολιτιστικὸ Ἰδρυμα Τραπεζῆς Κύπρου, Λ/σία 1999.

² Βλ. σχετικὰ ἐν Μοναχὸς Χαρίτων Σταυροβουνιώτης, «Μάρτυς Ῥηγῖνος ὁ ἐν Κύπρῳ καὶ ἱερομάρτυς Ῥηγῖνος ὁ ἐν Σκοπέλῳ», Ἐπετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, 8, Λευκωσία 2008, σσ. 225-226, §ια', ὅπου καὶ συναφῆς ἐπὶ

τοῦ θέματος βιβλιογραφία.

³ Ὁσίου Ἀναστασίου, Διηγήματα ψυχωφελῆ καὶ στηρικτικὰ γενόμενα διαφόροις τόποις, Κώδ. Vatican. Gr. 2592, φ. 132r καί, Stefan Heid, «Die C-Reihe erbaulicher Erzhlungen des Anastasios vom Sinai im Codex Vaticanus Graecus 2592», OCP 74 (2008), σ. 103.

⁴ Πηγή τῶν λίγων γνωστῶν στοιχείων γιὰ τὸν ἅγιο Μνημόνιο εἶναι οἱ διάφοροι Βίοι τοῦ ἁγίου Τύχωνος Ἀμαθοῦντος (λ.χ. BHG³ 1860 καὶ Συναξαριακὸ ὑπόμνημα ἐν Synax EcclCon 751.18-21· ὁκατὰπλάτος Βίος του [BHG³ 1859], ὅπου ἀναμφίβολα θὰ ὑπῆρχαν ἐκτενέστερες γι' αὐτὸν ἀναφορές, σῶζεται δυστυχῶς ἀκέφαλος), στοὺς ὁποίους πάντοτε κατονομάζεται «ἁγιώτατος».

⁵ Πρόσφατη ἀξιόλογη ἐπανεκδόση τοῦ ἀνωτ. ἐκτεταμένου Βίου τοῦ Ἁγίου Τύχωνος (BHG³ 1859), ἔργου τοῦ συμπολίτη του, ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, συμπληρωμένου ἀπὸ ἄλλους ἐπίτομους Βίους του, μὲ σχετικὴ εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια, εἰκόνες καὶ φωτογραφίες τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ του στὴν Ἀμαθοῦντα, σὲ συνεργασία μὲ τὴ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας Ἁγίου Ὁρους καὶ τὸν φιλόλογο Λεωνίδα Χαριτίδη, ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Λεμεσοῦ ἐν, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Τύχωνος ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος τῆς Κύπρου, τοῦ θαυματουργοῦ, συγγραφεῖς παρὰ τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, Λεμεσὸς 2003. Πλήρης ἀσματικὴ Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Τύχωνος μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία δημοσιεύθηκε στὰ Κύπρια Μηναῖα, Η' (Ἰούνιος), σσ. 113-130.

⁶ Στὸ ἀνωτ. ἔργο, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Τύχωνος ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος τῆς Κύπρου, τοῦ θαυματουργοῦ..., Λεμεσὸς 2003, σσ. 20-23, ἐπιχειρεῖται ἡ χρονολόγησις τῆς ἀκμῆς τοῦ Ἁγίου στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου- α' μισὸ τοῦ 5ου αἰ., μὲ ἔρεισμα τὴ μαρτυρία ἐνδὸς μόνου χειρογράφου (τοῦ Vatican. Graec. 1191), ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Τύχων γεννήθηκε ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Μεγάλου Ἐπιφανίου (367-403). Ὑποθέτομε ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ μᾶλλον πρωθύστερο: ὁ ἀνώνυμος γραφέας προφανῶς εἶχε ὑπόψιν τὴ χειροτονία τοῦ Τύχωνος ἀπὸ τὸν ἅγιο Ἐπιφάνιο. Περαιτέρω, τὸ κατείδωλο τῆς Ἀμαθοῦντος ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Τύχωνος, κυρίως ὅμως ἡ ἀπουσία, τόσο τοῦ ἰδίου, ὅσο καὶ τοῦ ἀμέσου προκατόχου τοῦ ἁγίου Μνημονίου ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν 15 Κυπρίων ἐπισκόπων στὴ συνοδικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου τοῦ ἔτους 400 (ἡ ἐπιστολὴ διασώθηκε στὰ λατινικὰ στὴν 92ῃ ἐπιστολὴ τοῦ ἁγίου Ἱερωνύμου [βλ. Migne, PL, 22, No. XCII, στ. 758.1-769.14, εἰδικώτερα στ. 760.5-12]), τοποθετοῦν ἀνεπιφύλακτα τὸν Τύχωνα στὸν 4ο αἰώνα.

⁷ Βλ. Ὁδηγὸς Ἀμαθοῦντος, ἔκδ. Πολιτιστικοῦ Ἰδρύματος Τραπεζῆς Κύπρου, Λ/σία 1999, σσ. 87-91.

⁸ Βλ. Χαρίτων μοναχὸς Σταυροβουνιώτης, «Μερικὴ ἀναθεώρηση τοῦ ἐν χρήσει καταλόγου ἐπισκόπων τῆς ἐπισκοπῆς Κιτίου (προσθῆκες-εἰσηγήσεις)», Κυπριακαὶ Σπουδαὶ, ΞΖ'-ΞΗ' (2003-2004), Λευκωσία 2005, σ. 150, ὑπόσημ. 11┐.